

ФААРУК НААФИЗ ЧАМЛЫБЕЛ

ДОЦ. ДР. ШУАЙИП КАРАКАШ

Кыргыз-түрк "манас" университети
түркология кафедрасы

XX кылымдагы түрк адабиятынын эң белгилүү акындарынын бири Фаарук Наафиз Чамлыбел 1898 – жылы Стамбулда төрөлгөн. Орто мектепти бүтүргөн соң медицина факультетинде окуган. Бирок болочок акын окуусун улантат албай, журналист болуп иштей баштаган. Бир нече жыл бу жаатта иштеген соң 1922 – жылы «Илери» газетасынын кабарчысы катары Стамбулдан Анкарага келген. Анан ошол эле жылы Кайсери лицейинде адабияттан сабак берген. 1924 – 32 – жылдары Анкарадагы лицейлерде, 1946 – жылга чейин Стамбул лицейлеринде адабият мугалими болгон. Фаарук Наафиз 1946 – жылы Стамбулдан Парламентке депутаттыкка шайланып, 1960 – жылга чейин эл өкүлү кызматын өтөгөн. 1973 – жылы дүйнөдөн кайткан.

Бала чагынан ырга ышкыбоз жаш акын медицина факультетинде окуп жүргөндө жарыяланган ырлары менен окурмандардын көңүлүн буруп, кыска убакытта чыгармачыл чөйрөгө тааныла баштайт. Анын тырмак адды ырлары дүйнө тарыхында орчундуу орун ээлеген кубаттуу мамлекеттердин бири Осмон империясынын акыркы жылдары, биринчи дүйнөлүк согуш мезгилинде, Европа мамлекеттери түрк жергесине жапырып кирген доордо жаралып, «Пейам – ы едеби», «Едебиат – ы умумийе», «Йени межмуа», «Умит», «Шаир», «Бүйүк межмуа», «Недим», «Йарын» журналдарында жарык көргөн. Анкара жана Стамбул шаарларында мугалимдик кылган жылдары «Гүнеш», «Тавус», «Хайат», «Йеди гүн», кийин өзү баш редактор болгон «Ана йурт» журналдарына ырлары менен бирге макала, аңгемелерин жарыялаган. «Акбаба», «Карикатур» сыяктуу сатиралык журналдарда анын «Дели Озан» жана «Чамдевирен» деген псевдоним менен какшык ырлары басылган. Акыркы ырлары болсо, «Куббеалты Академи

Междуасында» жарыяланган болчу.

Жаштык курагында классикалык түрк поэзиясынын чөйрөсүндө өсүп, асыресе XX кылымдын эң атактуу акыны деп эсептелген Йахья Кемал Бейатлынын таасирине дуушарланган Фаарук Наафиз өз доорунун мыкты лирик – акын катары таанылган. Бул убакта улуттук адабият кыймылы белгилүү бир денгээлге көтөрүлсө да, поэзия XI кылымдан бери келаткан түрк ырларында кездешчү аруз өлчөмү менен жазыла берген. Анын ушул мезгилге тиешелүү ырларын 1918 – жылы «Шаркын султанлары» («Чыгыштын султандары») деген китебинен табабыз. Бир жылдан кийин жарыяланган «Динле нейден» («Уккула») жана «Гөнүлден гөнүл» («Көнүлдөн көңүлгө») аттуу жыйнактарына кирген ырлар муун (силлабикалык) түзүлүшү менен жазылган. Кийин ал муун өлчөмү менен жаза баштаса да, аруз өлчөмүнөн да баш тартпай, эки ыргак системасын бирдей колдонгон. Мындай көрүнүштөрдү биз акындын 1967 – ж. басылган «Зиндан дуварлары» («Зындан дубалдары») аттуу китебинен көрөбүз.

Фаарук Наафиз аруз ыр түзүлүшүн да, муунчул ыр түзүлүшүн («бармак») да өтө чебер колдонуш, XX кылымдагы түрк адабиятынын эң мукамдуу ырларын жазган акындардан. Анын мындай бийиктикке көтөрүлүшүнүн бирден – бир себеби ушул: акын кылымдар бою өнүгүп келген классикалык ыр тажрыйбасын элдик ыр салты менен айкалыштырып, сонун бир синтез (ширөө) чыгара алган. Анын акындык ой – сезимдерин бир чети жаңыча, бир чети уккулуктуу кылып айтыш усталыгы жаш акындарга чоң таасир тийгизген. Мындай ийгиликтердин жаралышында нечен кылымдар бою акын – жазуучулар тарабынан колдонулуп, түрк маданиятынын тендешсиз баяндоо касиетин камтыган стамбулдук түрк диалектисинин чоң үлүшү бар. Бул жагынан алып караганда Фаарук Наафиздин ырлары түрк тилиндеги чыныгы чыгармачыл поэзия үлгүлөрүнөн боло алат. Түрк тилин берилип сүйгөн акын ага арнаган мээримин мындайча билдирет:

*«Ханги сөзлөрлө нинем гөнүнү ачмышса бана,
Бен о сөзлөрлө гөнүл вермедейим севгилиме.
Сөзлөрим нинни кадар дуйгулу олмак йарашыр,
Баглыдыр чүнкү дилим гөнлүме, гөнлүм дилиме.»*

(Апам кандай сөз менен ачса мага жан – дилин,
Мен да ошентип жарыма айтам сырын көңлүмүн.
«Алдей, алдей» дегендей ширин болуп сөздөрүм,
көңлүм тилге байланган, тилим болсо көңлүмө.)¹

Түрк тилин араб–фарс сөздөрүнөн арылтуу маселеси XIX кылымдын экинчи жарымында актуалдуу проблемага айланып, илимпоздордун көңүлүн өзүнө тартып, аз–аздан чечиле баштаган соң адабият темасы да кеңейген. Түрк калемгерлери Стамбулда камалып жата бербей, Анадолуга чыгып, аерде жашаган калктын кыйынчылыктарга ширелген турмушун адабиятта чагылдыруу зарылчылыгын кескин туйган. Калк түшүнбөгөн араб, фарс тилинен кирген сөздөрдөн арылып, жаңы түрк тилинде элдин тарткан азап, кубаныч, кайгы, сүйүү, кыскасы бардык жашоо көйгөйүн чагылдырган жаңы адабият калыптана баштаган. Бул адабият «улут адабияты» деп аталган. Ошол эле учурда Түркстанда да калк турмушун жөнөкөй калк тили менен сүрөттөөгө умтулган «жадид» (жаңы) адабият жаралгандыгы да белгилүү. Түркиянын «улут адабияты» менен Түркстандын «жадид адабияты» арасында көркөм тил, эстетикалык түшүнүк, мазмун – шекил жагынан параллелдүүлүк да, окшоштук да бар.

Ф. Наафиз «улут адабияты» агымынын өкүлү сыпатында ыр түрүндө да, кара сөз түрүндө да күчтүү, сонун, мыкты чыгармалар жараткан чыгаан жазуучу. Асыресе 1922–жылдан он жылга созулган Анадолу лицейлериндеги адабият мугалими болуп иштеген маалында ата журтун жакындан таанып билген. Ф. Наафиз 1909–жылдан 1922–жылга чейин үзгүлтүксүз он үч жыл бою өлкө эркиндиги, намысы үчүн европалыктар менен күрөшүүгө аргасыз болгон калк кайгысын тең бөлүшүп, жаңы курулган Түркия Республикасынын ошол тапта дүйнөдөгү бирден–бир мусулман түрк мамлекети катары өнүгүшү үчүн улуттук аң–сезим, мээнеткечтик, зиректик керек экенине терең ишенип, бул темада өрнөктүү чыгармалар жараткан. Осмон империясы кулаган соң чет элдик баскынчылардын жапырыгына дуушар болгон ата журтун күнкорсуздуктан коргош үчүн калган–кагкан күч–кайратын жыйнап салгылашка аттанган түрк улутунун баатырдык иш–аракетин «Ат» деген ырда мындайча туюндурат:

¹ Түрк тилинен кыргыз тилине которгон, Проф. Др. Салижан Жигитов

*«Бин гемле багланан йагыз ат шааха калкыйор,
Гиттикче йүкселен башы Аллаx'а калкыйор!»*

*(Чык чырмалган аргымак бак секирсе,
Жетет башы күкүлүп көк теңирге.)*

Айрым бир акын – жазуучулар түрк улуту тарткан азап – тозоктон бейкабар калган мезгилде Ф. Наафиз жаңы улуттук адабият агымын баштаган. Чыгармачыл өмүрүнүн экинчи, эң маанилүү мезгилине туш келген бул агымга ал «мамлекеттик адабият» деген ат ыйгарган. Өлкөдөгү чындыкты ачыкка чыгарып, түрк эли жеткен эркиндикти чыгарманын кудурети аркылуу шөкөттөп чагылдыруу ыкмасы «мамлекет адабиятынын» өзөгүн түзөт. Бул адабияттын философиясын баяндаган «Санат» аттуу ырында космополит чыгармалардын жана чет элдик идеологиянын таасирине кабылып, улуттук маданиятынан баш тарткандарга мындай деп айтат:

*«Башка санат билмейиз, каршымызда дуруркен
Йазылмамыш бар гестан гиби Анадолу'муз
Аркадаш, биз бу йолда түркүлөр туттуруркен
Сана угурлар олсун, айрылыиор йолумуз!»*

*(Башка өнөр билбейбиз каршыбызда турганда
Жазылбаган дастан мисал ыйык Анадолубуз.
Курдаш, биз бул жолдо ыр ыргагында,
Сага ак жол каалаймын, айрылды жолубуз.)*

Ф. Наафиз ашыгылык жарчысы бологон. Махабат темасы анын ырларынын эң маанилүү өзгөчөлүктөрүнөн. Сүйүүнү жашоонун чындыгы катары эсептеген акын бул темага тиешелүү мындай деп айтат: «Менимче, жашоонун өзөгү – сүйүү. Сүйүү адамдын жан дүйнөсүн тазартат, бакыт алып келет, жашоого ыкыласын арттырып, көңүл күчүнө ар түрдүү ыргактар кошот. Менин жашоомдогу сүйүүнүн ээлеген орду чоң, мен сүйүү үчүн жашадым».

Акын чыгармачыл өмүрүнүн 1940–жылдан башталган үчүнчү

баскычында ою салмактуу, мазмундуу терең ырлар жарата баштайт. Бул ырлардан жашоого каныккан, бай тажырыйбалуу адамдын философиялык ой жорууларын жолуктурабыз. Ф. Наафиз чыгармачыл инсан катары азап тартуу убарасы көркөм өнөр өмүрүн азыктандырган маанилүү элемент экендигине ишене баштаган. Анын көз карашы боюнча чоң акындардын бийик поэзия деңгээлин жеткен чыгармаларынын сыры ушул: алар баштан кечирилген азап, күйгүлтүк, кыжаалаттын үзүрү. Акын эң оболу бизди жаратылыш сырын түйгүзгөн инсан. Акын материяга рух жаңырыгын, тилге маани—маңыз салмагын бере алган; адамзаттын жакшылыгы деп жашап, ушул багытта мыкты чыгармалар жарата алган; бизге жашоо ышкысын да, дүйнө сонундугун да сүйдүрүүгө жетишкен. Бирок бизге сулуулук ыроолоп, бакытка талпындырган бул адамдын өзү күйгүлтүк тегирменинде чайналган. Ошентсе да ал, бул тагдыры үчүн эч кимге доо кылбайт. Себеби азап, күйгүлтүк акынга рухий азык берип, өлгөн менен анын чыгармасынын кийинки жашоосуна манилүү элемент катары кызмат өтөгөн:

*«Онлар ки бүгүн гөктө бирер касра чекилди,
Девринде факат хангиси мес'уг олбилди?
Варсын сени өмрүнже азабын колу сарсын
Шааир! Сен үзүлдүкче ве өлдүкче йашарсын!»*

*(Алар дагы бүгүн көктө бир сарайда тартылды,
Өз доорунда кимдер гана тунуп өттү бактыга?
Өмүр бою азап колу сени турсун туткактап
Акын! Өзүң кыйналганда өлгөн соң да жашайсың!)*

Ф. Наафиз ыр менен эле эмес, карасөз да жазган. Бу жаатта да ал үзүрлүү эмгектенген. Анын романдары жана драмалары жарык көрүп, көптөгөн адамдардын көңүлүн өзүнө бурган. «Йылдыз йагмуру» («Жылдыз жамгыры») аттуу романы менен «Йайла карталы» («Жайлоо бүркүтү») деген пьесасы классикалык түрк тилинде жазылып, төрт тарабы төп келген өрнөктүү чыгармалар деп саналып келет.

ЧЫГАРМАЛАРЫ:

Ф. Наафиздин поэзия, драма, карасөз түрүндө жазылган чыгармалары китеп түрүндө жарыяланган. Бул чыгармалардын саны жыйырмадан ашык. Тилекке каршы, анын ар түркүн газета, журналдарга жарыяланган чыгармалары азырынча жыйнала элек.

1. Бир китептери: «Шаркын султанлары» («Чыгыш султандары», 1918), «Гөнүлден гөнүлө» («Көнүлдөн көнүлгө», 1919), «Динле нейден» («Уккула», 1919), «Чобан чешмеси» («Чабан булагы», 1926), «Суда халкалар» («Суудагы алкактар») (1928), «Бир өмүр бөйлө гечти» («Бир өмүр мындай өттү», 1933), «Акарсу» («Аккан суу», 1936), сатиралык ырларынын жыйнагы «Татлы серт» («Таттуу кесек», 1938), «Акынжы түркүлери» («Түрк жоокерлери», 1938), таңдамал ырларынын жыйнагы «Хейежан ве сүкун» («Толкундануу жана тынчтык», 1959), «Зиндан дуварлары» («Зындан дубалдары», 1967), «Хан дуварлары» («Кербен сарай дубалдары», 1967).

2. Бир менен жазылган драмалык чыгармалары: «Жанавар» («Желмогуз», 1925), «Акын» («Чабуул», 1932), «Өз йурт» («Өз журт», 1932), «Кахраман» («Баатыр», 1933), «Йайла карталы» («Жайлоо бүркүтү», 1945).

3. Романдар: «Йылдыз йагмуру» («Жылдыз жамгыры», 1936), «Айшенин доктору» («Айшанын дарыгери», 1949).

Фаарук Наафиз Чамлыбелдин ырларынан үзүндүлөр:

Санат

*Йалныз сенин гездигин бахчеде ачмаз чичек,
Бизим дийаарымыз да бин бир бахары саклар!
Колумуздан тутарак сен истерсен бизи чек,
Инжинир гүз жаддеге дагда гезен аяклар.*

*Сен куббесинде инже бир мозайик арар да
Гезерсин кырк асырлык бир маабедин ичини,
Бизи сарар бир сүлүс йазы гөрсек дуварда,
Бизе хейежан верир бир парча йешил чини...*

*Сен раксына галаркен ичин титрер деринген
Чичекли бир сахнеде бир бейаз келебегин,
Бизим де калбимизи кымылдатыр йеринген
Топрага гиз вурушу даг гиби бир зейбегин.*

*Фыртынайы андыран оркестра сеслери
Бир үрпериш гетирип сенин синирлерине,
Ыстырап чекенлерин ажыкы нефеслери
Бизде гечер эн хазин бир муусыкий йерине!*

*Сен анлайан бир гөзле сүзерсин узун узун
Йабанжы бир шехирде бир кадын хейкелини,
Биз дуйарыз эн бүйүк зевкини руухумузун
Гөрүнже бир көйлүнүн кыврылмайан белени...*

*Башка санат билмейиз, каршымызда дуруркен
Йазылмамыш бир гестан гиби Анадолу'муз.
Аркадаш, биз бу йолда түркүлөр туттуруркен
Сана угурлар олсун, айрылыюр йолумуз!*

(«Хан Дуварлары»)

Өнөр

*Жалгыз сен баскан бакчада гүл ачпайт,
Биздин журтубуз да миң бир жазды сактайт!
Сен кааласаң бизди тарткын колубуздан жетелеп,
Баса албайт даңгыр жолдо тоодо жүргөн тамангар.*

*Сен түндүктөн кооздук издеп, айланасың,
Кырк кылымдык ыйык жердин үстүндө.
Бизди курчайт сулуу жазуу көрсөк губал бетинде,
Кичинекей жашыл чыны биз көргөндө шык берет.*

*Сен оюнга берилгенде ичиң туйлайт тереңден,
Гүлдүү кооз сахнадагы ак көпөлөктүн.
Биздин дагы жүрөктөрдү козгоп турат ордунаң,
Топуракка тизе бүккөн тоодой болгон Зейбектин.*

*Бороонду элестеткен оркестрдин үндөрү,
Бир серпилүү пайда кылат сеимиңде.
Азап тарткандардын муңдуу геми,
Бизге өтөт эң кайгылуу бир музыка ордуна.*

*Сен түшүнгөн көз менен карайсың бир кыйлага,
Чоочун шаарда бир аялдын эстелигин.
Биз туябыз жан гүйнөсүн рухубуздуң,
Көргөн кезде айылдыктын ийилбеген белин.*

*Башка өнөр билбейбиз каршыбызда турганда
Жазылбаган гастан сыяктуу Анадолубуз.
Курдаш, биз бул жолдо ыр ырдыгында,
Сага ак жол каалаймын, айрылды жолубуз.*

(«Хан дуварлары»)

Ат

*Бин гемле багланан йагыз ат шааха калкыйор,
Гиттикче йүкселен башы Аллах'а калкыйор!*

*Сон маажераайы динлемемииш варса анлатың;
Раам етмек истейенлер о магрур, асиил атын*

*Бейхуудегир, хер узвуна бир халка булса га;
Боштур көпүклү агзына гемлер вурулса га...*

*Жоштукча бөйле сел гиби багрында хислери
Бир гүн башында калмайажактыр сейислери!*

*Сон шанлы маажераасыны тарихе анлатың;
Зинжир ичинде баглы дуран кахраман атын*

*Гиттикче йүкселен башы Аллах'а калкыйор;
Асрын баш эгди сандыгы ат шааха калкыйор!*

(«Хан Дуварлары»)

Am

*Миң тизгин менен байланган аргымак так секирет,
Ансайын бийиктеп башы Кудайга жетет!*

*Акыркы окуяны укпагандар болсо, айтып бер,
Баш ийүүнү каалагандар макталган аргымакты,*

*Эч майнапсыз бүт жерине алкак такса да;
Көбүктүү бош оозуна ооздук такса да...*

*Албууттанып, сел сыяктуу көкүрөктө сезими
Бир күнү башында калбайт саякери!*

*Акыркы кызыктуу окуяны тарыхка айт:
Тор ичинде байланып турган баатыр аттын.*

*Ан сайын көтөргөн баш Кудайга жетет,
Кылымды баш ийди деп, аргымак так секирет.*

Фираарий

*Сана чиркин дедилер, душманы олдум гүзелин;
Сана каафир дедилер, гиш биледим Хакк'а биле.
Топлагын сачтыгы алтынлары йүзлөрже элин,
Кахпелендин де гарез багладын ахлаака биле...*

*Сана чиркин демедим бен, сана каафир демедим;
Бенже, гишинн гиби, күфрүн де мукаддести сенин.
Йашадын беш сене калбимде, мисаафир демедим,
Бу фираар аклына нерден, не заман эсти сенин?*

*Зүлфүнүн йай гиби кувветли челик теллерине
Такылан гөңлүм, асырларжа пешинген гидежек.
Сен, бир аахуу гиби дагдан дага качсан да йине
Сени ашкым жанаварлар гиби таакип эдежек!*

(«Хан дуварлары»)

Фираарий (качкын)

*Сага жаман дешти, душманы болдум сулуулуктун,
Сага каапыр дешти, тиш кайрадым Кудайга да.
Жыйнадың чачкан алтындарды жүздөй колдун,
Жамандалдың жиним келдим ахлакка да.*

*Сага жаман дебедим мен, сага каапыр дебедим,
Менимче, дин сыяктуу ыйык сенин жаман кебиң.
Жашадың беш жыл жүрөгүмдө, конок дебедим,
Бул качкын кайдан, качан келди акылыңа сенин?*

*Чачыңдын жаадай күчтүү болот сымал талдарына,
Байланган көңүлүм кылымдар бою артыңан барат.
Сен бир аруу сымал тоодон—тоого качсаң кайра,
Сени сүйүүм көлөкөдөй ээрчип барат.*

(«Хан дуварлары»)**Хан Дуварлары**

*Йагыз атлар кишнеди, мешин кырбач шаклады,
Бир дакика араба йеринде дураклады.
Неден соңра сарсылды алтымда демир йайлар,
Гөзлеримин өнүнгөн гечти кервансарайлар...
Гидийордум, гурбети гөнлүмдө дуяа дуяа,
Улукышла йолундан Орта Анадолу'йа.
Илк севгийе бензейен илк ажы, илк айрылык!
Йүрегимин йактыгы атешле хава ылык;
Гөк сары, топрак сары, чыпак агачлар сары...
Аркада зинжирленен йүксек Торос даглары,
Өндө узун бир кышын солдурдугу этеклер,
Соңра дөнен, дөнеркен инлейен текерлеклер...
Эллерим такылыркен рүзгарларын сачына,
Асылды арабамыз бир дагын йамажына.
Хер тарафта йүксеклик, хер тарафта ыссызлык,
Йалныз арабанын дудагында бир ыслык.*

Бу ыслыкла узайан, дөнен, кыврылан йоллар,
 Уйкуйа вармыш гиби гөрүнөн йылан йоллар,
 Башыны калдырарак бошлугу динлийорду.
 Гөклөр булутланыйор, рүзгар серинлийорду.
 Серпилмейе башлады бир йагмур инже инже.
 Сон йокуш ноктасындан дүзлүге чеврилинже
 Нихаайетсиз бир ова агартты бензимизи,
 Йоллар бир шерит гиби уфка баглады бизи.
 Гурбет бени муштасыл чекийорду кендине.
 Йол, хеп йол, дааима йол... битмийор дүзлүк йине.
 Не живарда бир көй вар, не бир эвин хайаали;
 Сонун адемдир, дийор инсана йолун хаали.
 Арасыра гечийор бир атлы, ики йайан.
 Бозук дүзен ташларын үстүндө такырдайан
 Текерлеклер йоллара бир шейлер анлатыйор,
 Узун йоллар бу сестен силкинерек йатыйор...
 Кендими каптырарак текерлегин сесине
 Узанмышым, калмышым, йайлынын шилтесине.

.....
(«Хан Дуварлары»)

Хан дубалдары

Буудан аттар кишинедси, кайыш камчы чыпылдады,
 Бир мүнөткө араба ордуна аярлады.
 Эмнеден кийин астыңда титиреди темир жаалар,
 Көз алдымдан өттү кербен сарайлар.
 Бара жатам чоочун жерди көңүлүмдө ойлоп—ойлоп,
 Улуу—Кышла жолунан Орто Анадолуга.
 Алгачкы сүйүүгө окшогон алгачкы ачуу, алгачкы айрылуу,
 Жүрөгүмдө күйгөн от менен аба жылуу,
 Көк сары, топурак сары, куу дарактар сары...
 Арка жакта чынжырланган бийик Торос тоолору.
 Алдыбызда узун кыштан кургап калган, соолуп калган
 боорлор
 Кайра кайткан, кайтып жатып сыздаган дөңгөлөктөр...
 Колдолум тийген кезде шамалдын чачтарына,
 Жармашты арабабыз бир тоонун капталына.
 Ар тарапта бийиктик, ар тарапта бошсуздук,
 Жалгыз арабакечтин эрининде ышкыры.
 Бул ышкырык менен узаган ийри—муйру жолдор,

Уйкуга чөккөн сымал жылган жолдор,
Башын көтөрүп айлананы тыңшап жатты.
Асмын булуттанып, шамал сериндеди.
Жасай баштады жамгыр дагы аста—аста.
Акыркы ашуу артта калып, түз талаага түшкөн кезде
Түптүз түздүк агартты бетибизди,
Жолдор жип сыяктуу байлады аягына бизди,
Чоочун жер тартып турду мени өзүнө.
Жол, кайра жол,... бүтпөгөн чексиз талаа кайра.
Айланада айыл да жок, жок үйдүн да элеси,
Аягы жок, дейт адамга жолдун абалы.
Кээде өтөт эки атчан, эки жөө.
Таш жолдордун үстүндө тарсылдаган ыр жатат,
Дөңгөлөктөр жолго бир сөз айтып жатат,
Узун жолдор бул добуштан силкингендей...
Өзүмдү кошуп дөңгөлөктүн добушуна,
Жатыптырмын, калыптырмын көрпөчөдө.

.....

(«Хан дуварлары»)